

פרק א

סקירת ספרות

"האמת תמיד תנצח את השקר". "האמת תמיד מתגלה". האמנם?

סקירה זו נועדה להוות בסיס תיאורטי לעבודת מחקר במסגרת הקורס "פסיכולוגיה חקירתית". היא אמורה לתת מענה ספרותי, מצומצם יחסית, לשאלות מהותיות המתעוררות בזמן חקירה והנוגעות לנחקר. ברור כי מטרתו של זה היא להוכיח חפות מפשע שתוביל לשחרור מכל עונש. ההנחה "ההיגיונית" היא שנחקר חף מפשע (עובדתית) ייצמד לאמת (עובדות) כדי להוכיח את חפותו. אך האם כך הם פני הדברים באמת? האם בחירה זו היא מובנת מאליה והיא מתבצעת ללא כל שיקול דעת? האם אין ביכולותיו של הנחקר לשכנע באמת שלו או לחילופין, בשקר, משום שיקול מכובד בבחירת תגובותיו בחקירה?

כפי שכבר הקדמנו, בבסיס מחקר זה עומדות שתי השערות:

א- נחקר שתופס את היכולת שלו לשכנע באמת שלו כגבוהה, גם אם אמת זו איננה הגיונית, ייצמד לאמת זו ולא ישנה את גרסתו.

לעומת זאת,

ב- נחקר שתופס את יכולתו לשכנע (את החוקר) בשקר כגבוהה יותר, ישנה את גירסתו כדי שזו תישמע הגיונית יותר.

אמירת אמת מצידו של הנחקר הפלילי החף מפשע, נראית לכאורה כדרך הטובה ביותר עבור הנחקר להוכיח את חפותו. אבל בספרות המדעית ובתקשורת דווחו לא מעט מקרים בהם הנחקר שנקט בדרך זו סיכן את עצמו משום שהחוקר החשדן לא האמין לסיפור של החשוד שנראה לו (לחוקר) כ"מצוץ מן האצבע". כתוצאה מכך, נחקר זה היה נותן ללחץ זה או אחר והודה בפשעים שמעולם לא ביצע. אמירת שקר "היגיונית" במקרה כזה, היתה אולי מצילה אותו. אבל מהו שקר "היגיוני"? למי יש יכולת להמציא שקר כזה? למי יש יכולת לומר אותו כדי שייראה (הבעות פנים, תנועות גוף) ויישמע היגיוני? כיצד תופס הנחקר את יכולת השכנוע שלו בשני המקרים המנוגדים?

בחקירה פלילית (או אחרת) שותפים הנחקר והחוקר. זהו "משחק מוחות" בו כל צד מנסה לדלות מידע המצוי מעבר למילים. ולפני שנביא דיווחים אודות מחקרים שעוסקים בצד העיקרי של עבודה זו, הנחקר, נביא התייחסות מקיפה לצד הלא-מילולי של החקירה הפלילית, מצידו של החוקר, שדווחה בעבודה מקיפה של K. Fiedler & I. Walka¹. לדעת החוקרים, קיימים שישה דפוסי התנהגות בחקירה המעידים על אמירת שקר.

א- חיוך מלאכותי: כאשר אומרים דבר שקר, החיוך איננו "שלם", מוסווה כמעט ומלאכותי. החיוך הטבעי, השמח והשלם הוא נדיר במקרה זה.

ב- היעדר תנועות ראש: או מיעוט כאלה מעיד על אמירת שקר. גם כשהם קיימות, הן אינן נמרצות ומבוטאות בצורה רופפת. שקרנים מניעים מעט מאוד את ראשיהם.

ג- נגיעות עצמיות: בעיקר של הידיים האחת בשנייה, אבל גם בגוף ובפנים. הידיים, האצבעות, לוחצות אחת את השנייה, מגרדות, מחזיקות ו"משחקות" האחת עם השנייה.

ד- צלילים גבוהים: שקרנים מדברים בקולות רמים לעומת דוברי אמת. הצליל יכול להתחזק לאורך כל החלק של

תקציר זה כפוף לתקנון אתר Grade.co.il ויחולו עליו התנאים הכתובים שם. העושה שימוש במסמך, לרבות קריאתו, מקבל על עצמו ללא סייגים את כל התנאים הקבועים בתקנון. מעבר לכך, אין להעתיק, לשכפל, לשנות, להפיץ, לפרסם, לשדר, להציג בפומבי, להעמיד לרשות הציבור, למסור או למכור לצד שלישי או לעשות שימוש מסחרי כלשהו במסמך זה ו/או כל חלק ממנו.

הדיבור שכולל את השקר או רק בזמן אמירת המשפט השיקרי עצמו.

ה- דיבור איטי ושימוש בהסגרים: כשאומרים דבר שקר הדיבור נשעה איטי ויש חוסר רהיטות. כדי למלא את החלל, יתחילו להיאמר הסגרים (לשוניים) כמו: "למעשה", "אפרופו....", "ואם כבר מזכירים את ... " וכיו"ב. ו- אי-התאמות "ערוציות": המידע הנמסר ע"י דוברי שקר ב"ערוץ" מסויים איננו עולה בקנה אחד עם זה הנמסר בערוץ אחד. התוכן (העצוב) איננו מתאים להבעת הפנים (השמחה, למשל) או תנועות הידיים הנמרצות. כאשר אדם דובר אמת, יש בדרך כלל התאמה בין ערוצי ההבעה.

אבל גם החקרים עצמם מודעים לכך שהכללות אלה אינן בהכרח נכונות והם מודים כי הן עלולות להוליך שולל את החוקר (עמ' 219) וזאת בהתאם ליכולותיו של הנחקר להציג את השקר כאמת ולהשתמש, במודע או לא במודע, בסימנים שעלולים להטעות את החוקר.

אבל האדם שאומר דברי שקר משדר על פי רוב סימנים של חוסר ביטחון עצמי לפי Gilovich ושותפיו, וזאת כי אדם זה לוקה בדרך כלל ב"אשליית השקיפות"². פירושו של עניין, שאנשים (גם דוברי אמת) מעריכים יתר על המידה את יכולתם של אחרים לגלות את מצבם הרגשי הפנימי והם מאמינים כי מצבים אלה "זולגים" החוצה. לתוצאות אלה הגיעו החוקרים ע"י ניתוח כמותי של תוצאות העבודה של עם שלוש קבוצות של נבדקים (סטודנטים מאוניברסיטת Cornell) בשלוש שיטות מדידה שונות. כל שלוש השיטות הובילו לאותם ממצאים. כדי להסוות זאת, אנשים מבצעים פעולות שונות ולכן "אנו הופכים לשקרנים טובים יותר ממה שנדמה לנו", כדברי המחברים.

ההבנה השונה של אותן עובדות ע"י חוקר/נחקר בפרט או בני אדם שונים בכלל, דווחה במחקר כמותי ע"י צוות חוקרים מקנדה.³ ללא כל קשר לחקירה פלילית אבל עם השלכות ברורות לגביה, הקבוצה בדקה 114 זוגות של משתתפים כאשר אחד נבחר להיות "עד" והשני "חוקר". המשימות ניתנו באופן אקראי. כל "עד" צפה, בתנאים צפייה שונים, בקטע וידאו ואז רואיין ע"י החוקר. הן העד והן החוקר התבקשו לחוות את דעתם על העדות. נמצאו הבדלים משמעותיים ביותר בין שני הצדדים בכל קטגוריה של המחקר. מימצאי המחקר מצביעים קשר מובהק ומשמעותי של ביטחון-דיוק (Confidence-Accuracy, CA). מכאן הם גוזרים מסקנה חשובה לגבי חקירות פליליות: על חוקרי המשטרה להתעלם מזהות הנחקר/החשוד, לדרוש מעדים דירוג כמותי של בטחונם בזיהוי שלהם לחשוד כדי לבדוק את ביטחונם בזיהוי ובעדות שלהם.

בהמשך לנסיון להבין את הדינמיקה של החקירה מצידו של החוקר, פירסם א. אלעד מאמר מקיף אודות עבודת מחקר שביצע באחת מתקופת שירותו במשטרת ישראל ושעוסקת ביכולת (של החוקר) לזהות שקר והיכולת (של הנחקר) לומר שקר.⁴ כבר מהכותרת של המאמר אנו לומדים כי לדעתו של אלעד, היכולת הראשונה מוערכת יותר מדי והשניה פחות מדי. תוצאה זו התגלתה בבדיקה כמותית שנערכה לשישים קציני משטרה. יתרה מזו, כאשר דווח לשוטרים אלה כי יכולותיהם לגלות שקר ע"י נחקרים היתה גבוהה, דבר שעובדתית איננו נכון, ההטיה של התוצאות היתה גבוהה יותר, דהיינו, הביטחון העצמי המופרז של השוטרים ביכולותיהם הלך וגדל. תוצאה הפוכה הושגה גם במקרה של דיווח הפוך לשוטרים: כאשר נמסר להם כי יכולותיהם נמוכות (ממה שהן היו באמת), גם ביטחונם העצמי ביכולותיהם ירד. אלעד מסיק שיש בכך סכנה של חריצת דין של הנחקר מצד השוטרים על סמך בטחונם העצמי המופרז של השוטרים שיכולים להפוך חשד לודאות. הדבר חמור במיוחד אצל אותם שוטרים שהיו שופטים בעברם: הביטחון העצמי שלהם (בשתי הקטגוריות) היה רב יותר משוטרים "רגילים". אצל כלל השוטרים היתה הטיה זהה של הערכה נמוכה של יכולותיהם לומר דבר שקר.

לדעת המחבר, קיימות שיטות לצמצום ההשפעה של הביטחון העצמי של החוקרים. אחת משיטות אלה היא לדווח באופן רציף לחוקרים אודות היכולות שלהם להבחין בין אמת לשקר. הוא טוען שדיווח כזה חסר או מעוכב כאשר